

СОЦІАЛЬНА ДОКТРИНА ІСЛАМУ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЄЗНАВЧИЙ КОНТЕКСТ

В процесі свого розвитку іслам заклає духовні основи мусульманської цивілізації, у центрі якого завжди знаходився Коран, в якому зосереджено основу соціальної доктрини ісламського світу. В соціальній доктрині ісламу головна увага приділяється як морально-етичним і філософським питанням, так і соціально-політичним принципам устрою й правовим аспектам життя мусульманської громади. У даній статті розглядається сутність філософсько-релігієзнавчого контексту соціальної доктрини ісламу.

Ключові слова: іслам, Коран, доктрина, цивілізація, глобалізація, індивід.

Означена у статті тема потребує розгляду загального поняття "соціальної доктрини". У соціально-філософській науковій літературі поняття соціальної доктрини розглядається як сукупність соціально-філософських знань про сутність і устрій людського суспільства, ґрунтуючись на яких ставить свої завдання і формулювання норм. Головним у соціальній доктрині є формування в людині світогляду, надання відповідей на питання сучасності та конкретних рекомендацій щодо моделі поведінки віруючого в різних життєвих ситуаціях. Метою соціальної доктрини є формування системи поглядів, які охоплюють всі сторони життя людства на межі тисячоліть – від глобальних процесів у світовому співтоваристві до соціальних вимог щодо окремого індивіда. Адже віруюча людина шукає універсальні відповіді на гострі питання власного буття й прагне відшукати стійкі моральні орієнтири у сучасному мінливому світі. В науковій літературі поняття "соціальна доктрина" має певний змістовний відтінок [1]. Разом з цим у вітчизняній філософській академічній літературі у своїй праці В. І. Шинкарук під соціальною доктриною розуміє: "... найбільш концептуалізовану форму існування ідеології, яка безпосередньо орієнтована на практичну дію, втілення в життя, дотримання в повсякденній поведінці та може існувати у вигляді конкретного документа" [2]. Доктор філософських наук Ю. Красин зазначає: "це система уявлень та відображення складових частин цивілізації" [3].

Отже, під соціальною доктриною слід розуміти сукупність філософських і богословських поглядів щодо пізнання сутності та устрою суспільства, а також систему норм соціальної взаємодії, які впливають із цього пізнання й реалізуються в конкретних суспільних умовах.

На сьогоднішній день можна сміливо твердити, що вплив ісламської цивілізації буде зростати. Це і демографічне зростання в мусульманських країнах, і підйом науки, економіки, і наявність великих запасів природних ресурсів, і збільшення міграції мусульманського населення в немусульманські країни. Всі ці тенденції, а також процес глобалізації, що підвищив ступінь взаємопроникнення цивілізацій, в гострій формі поставили питання про необхідність вивчення ісламу – це всеохоплююча державотворча релігія, що формує і визначає культурні цінності різ-

них народів, що утворюють ісламську цивілізацію. Тому перш за все вивчення соціальної доктрини ісламу може допомогти пояснити сутність ознак, що мають місце в мусульманському світі. Вивчення даної релігії необхідно також самим мусульманам, оскільки сучасне становище мусульманських країн в соціальній, науковій, економічній сферах багато в чому суперечить установкам ісламу.

Метою даної статті є здійснення філософсько-релігієзнавчого аналізу сутності соціальної доктрини ісламу.

Іслам з самого початку свого виникнення став ідеологічним і політичним обґрунтуванням створення соціально-економічного і державного ладу. Всі органи керування, що здійснюють функції державної влади і права в мусульманських державах санкціонувалися ісламськими (шаріатськими) законами.

За традицією ісламу, люди не створюють закони, а застосовують божественні закони на практиці. Вільна від релігії юриспруденції неприйнятна для мусульманства. Влада може бути виконавчою, але не законодавчою, таким чином, не може бути протиріч між ними. Тому можна твердити, що Коран – конституція мусульманського суспільства.

Соціальна доктрина ісламу розглядає державний лад як установлений понад, а приватну власність оголошує недоторканою.

У зв'язку з соціально-економічними змінами, що відбуваються у світі, мусульманські ідеологи твердять, що іслам є важливим стимулятором будівництва справедливого державного ладу. Його зміст зводиться в остаточному підсумку до того, що на основі його навчання ісламу про державу, політику, економіку, право здійснюються спроби створити тип держави, відмінний від західного.

Соціально-правова доктрина ісламу, що походить від шаріату, містить в собі принцип – заперечення передачі влади в спадщину чи її придбання. Умови обрання правителя мають включати такі основні моменти:

- 1) він повинен бути обраний народом;
- 2) одержати моральну санкцію більшості віруючих.

Практика показує, що надмірне використання класичних ісламських догматів сприяє виникненню вкрай консервативних течій в ісламі. Саме вони служать теоретичною базою ісламського максималізму і служать розвитку спокійного ліберального релігійного раціоналізму в мусульманських країнах. Але все ж таки в основі будь – якої соціальної доктрини ісламу лежить ідея духовності мусульманського суспільства.

При розгляді ролі і місця індивіда в ісламі ми виявляємо, що вже в індивід входить у весь спектр соціальних питань. Це говорить про тісний взаємозв'язок мусульманина і умми (громади), про пріоритет інтересів умми перед індивідуальними інтересами. Однак зазначимо, що мусульманин ніколи "не розчиняється" в громаді повністю, бо він – індивідуальний діяч і буде, як вважають мусульмани, персонально нести відповідальність за свої вчинки.

У вченні про індивіда дуже добре проглядається всеосяжний характер ісламського вчення, який полягає в роздільності священного і мир-

ського. Про роль індивіда в ісламі виділяються три моменти: віра, свобода і знання. Віра – найважливіша характеристика мусульманина. Можна сказати, що віра – це життєвий орієнтир мусульманина. Тому що наслідком віри є поклоніння (*ібадат*). При цьому поклоніння трактується дуже широко: не лише як здійснення обрядів, молитов, а й вчинення будь-яких інших справ, починаючи від домашнього господарства до прийняття рішень державного значення. Звідси, відповідно до ісламу, мусульманин (і в цілому мусульманський світ) завжди знаходиться в стані поклоніння Аллаху, будь то взаємини з мусульманами, іновірцями або невірними. Тут необхідно підкреслити, що іслам – релігія толерантності, одним з базових положень якої є твердження про те, що *"Немає примусу в релігії. Прямий шлях вже відрізнився від помилки. Хто вірує в Аллаха, той схопився за найнадійніше руків'я, яка ніколи не зламається. Аллах – той що чує таз"*. (Кор. 2:256). Це одкровення підкреслює довершеність ісламської релігії, яка завдяки своїм бездоганним доказам і зрозумілим знаменням є релігією розуму і знань, мудрості, праведності та настанов, релігією істини і вірного керівництва. Завдяки своїй досконалості та повної відповідності людському підсвідомості, ісламська релігія не потребує примусу. Звернутися до примусу можна в тому випадку, коли людські серця відчують нехоть, які суперечать істинності й не підтверджуються очевидними доказами і знаменнями. Що ж стосується мусульманської віри, то відкидають її тільки беззаконники, адже якщо різниця між прямим шляхом і оманю абсолютно очевидна, то ніхто не зможе привести переконливе виправдання своїм вибором, якщо він відкине прямий шлях і відмовиться користися істині.

Інший момент – це відносна свобода. Вона важлива тим, що припускає, по-перше, можливість здійснювати діяння, по-друге, відповідальність за скоєне. З цього випливає, що, володіючи свободою, потрібно вміти їй розпоряджатися. Відповідно, це вимагає постійного морального та інтелектуального вдосконалення. Тут ми підходимо до третього моменту, який стосується знання. Придбання і застосування знань – одна з вимог ісламу. У теперішній час є для ісламського світу як ніколи актуальним. Відставання мусульманських країн у сфері високих технологій і навіть в області загальної середньої освіти виглядає значною невідповідністю реальної дійсності установкам ісламського вчення. Іслам жодним чином не забороняє наукові дослідження. У багатьох місцях Корану можна зустріти заклики до віруючих вивчати навколишній світ, аналізувати те, що відбувається.

В даний час досить актуальним є питання сімейно-шлюбним відносин в ісламі. Мусульманська сім'я як об'єкт правового регулювання походить від самого початку формування ісламу. В ісламі, сімейні відносини набувають божественну природу й зливаються з мусульманською догматикою, етичні норми, релігійні розпорядження [4]. Під час переходу від родоплемінних відносин до класу арабів з'являються писемні приписи, що регулюють усі суспільні відносини у тому числі й родинні. Як зазначив А. Массе: *"До жінки Коран не проявляє ніжності, вона належить до тих, хто виховується в приборканнях і сперечанні..."* [5].

Мусульманська сім'я являє собою один з варіантів традиційної сім'ї. У традиційній сім'ї зв'язок шлюбу та закону нероздільне, а створення сім'ї сприймається майже як релігійний борг. В ісламській родині існує поділ обов'язків між чоловіком і дружиною. Це поділ, за ісламом, випливає з фізіології і психології обох статей. Досліджуючи мусульманську сім'ю, виявляється ще одна невідповідність реальної дійсності в мусульманських країнах власне ісламським приписам. Мова йде про становище жінки. В ісламі жінці гарантується право самій вирішувати питання про своє заміжжя, так само як і вимагати розірвання невдалого шлюбу. За бажанням жінка-мусульманка (за згодою чоловіка або родича, що відповідає перед Аллахом за збереження її честі і моралі) може займатися власним бізнесом чи брати участь у суспільному і політичному житті суспільства, працювати в прийнятних для неї галузях, таких, як медицина, освіта, текстиль, кулінарія. Як відомо, дружина пророка Магомета, Хадіджа, успішно займалася торгівлею [6]. І сьогодні мусульманка є суспільно активною: жінки в ісламському світі освоюють комп'ютерні технології, займаються політичною, викладацькою, журналістською діяльністю, лікують, навчають тощо. Таким чином навчання і робота, всупереч думці більшості, для мусульманок доступні і дозволені. Іслам дотримується власної проміжної позиції у щодо розлучення. Шлюб, згідно з ісламом, є священним і не може бути розірваний без ґрунтовних причин. Чоловіки мають ужити всіх можливих заходів для збереження шлюбу, якщо з'являється небезпека його розпаду. Розлучення не відкидається, якщо немає іншого виходу. Релігія надає право чоловікові здійснити *талак* (або розлучення), більш того, іслам наділяє дружину правом розірвання шлюбу шляхом процедури, що відома як "кула" [7].

Якщо чоловік розлучився зі своєю дружиною, то він не має права зажадати назад речі, подаровані їй на весілля. Якщо дружина хоче розірвати шлюб, то вона може повернути весільні подарунки своєму чоловікові. Повернення весільних дарунків у цьому випадку є компенсацією для її чоловіка, що хотів би зберегти її при собі, у той час як дружина залишила його. Коран вчить мусульманина не брати назад речей, подарованих дружині, крім випадку, якщо вона сама є ініціатором розірвання шлюбу.

Причини для розірвання дружиною шлюбу повинні бути вагомими: жорстокість чоловіка; невиконання чоловіком подружніх обов'язків; ув'язнення чоловіка; переховування чоловіка від влади тощо. У цих випадках мусульманський суд розриває шлюб [8].

В ісламському суспільстві панує дух індивідуальної та колективної відповідальності перед Аллахом, що окреслив границі для людської поведінки. Для виконання цього принципу іслам уживає суворих заходів для дотримання чистоти і цілісності його членів та інститутів, особливо родини. Іслам захищає честь і гідність жінки і вимагає, щоб до неї ставилися з повагою.

Чоловік не повинен ділити красу і жіночу привабливість дружини із жодним іншим чоловіком. Це ж правило діє й у зворотному напрямку, за винятком полігамного шлюбу, коли кожна дружина має рівне право на

чоловіка в усіх аспектах. Будучи заснованим на цих загальних правилах, іслам установив деякі принципи регулювання відносин статей і контролю поведінки мусульман.

Особливістю ісламу є полігамія. Зацікавлення до цього явища не зникає ні на Заході, ні на Сході. Ця зацікавленість природна, так як полігамія що суперечить загальнолюдським принципам, які існують в світі. Як зазначає М. Алієв: *"Поява сімей, у яких кілька чоловіків або кілька жінок, як і відмова від сімейної форми організації статевого життя, є відхиленням від природної норми і відбувається в суспільстві, коли воно ще не оформилося за законами природи або ж через високу смертність населення тієї чи іншої статі у війнах і виробничих катастрофах, в епідеміях, через тяжкі спадкові хвороби"* [9].

Головним призначенням мусульманки в сім'ї, крім віри в Аллаха і поклоніння Йому є продовження роду і виховання нового покоління. В першу чергу, жінка – це мати. Вона з притаманною матері ніжністю і терпінням ростить свою дитину. Про значення матері сказано в одному мусульманському вислові "Рай знаходиться під ногами матерів". Проте заміжня мусульманка користується багатьма правами: вона керує і розташовує своїм майном незалежно від чоловіка; чоловік не в праві вимагати від неї нічого, крім годування грудних дітей; вона повинна бути тільки вірною чоловікові і коритися йому, і це останнє в межах розумних вимог; якщо дружина дивиться за господарством чоловіка, то це лише з доброї волі і по любові до нього.

За фізичним та емоційним якість іслам наполегливо і нерозривно асоціює жінку з будинком і сім'єю, оскільки на чоловікові лежить обов'язок утримувати сім'ю й він не зможе вести домашні справи, стежити за дитиною. При цьому іслам не забороняє мати прислугу, няньок, доглядальниць, якщо потрібно з якихось причин звільнити жінку від домашніх справ. Однак жінка зовсім не позбавляється права заробляти самостійно, і навіть більш зароблені нею гроші належать тільки їй, і тільки вона вирішує, як їх витратити. Сучасні суперечки про місце жінки в суспільстві має бути заснована на позиції гуманізму, лібералізму, людських цінностей. Жінка посідає важливе місце в будь-якій культурі. За наслідками вивчення правового підґрунтя ісламу, можна сказати, що, разом з тим, що правовий статус жінок не можна назвати рівними порівняно з становищем її чоловіка, порівняно зі становищем чоловіка, жінка є економічно захищеною, а відповідальність чоловіка за дружину, дітей, родину в цілому надзвичайно велика.

У період сьогодення вплив глобалізації має істотний вплив на всі сфери суспільного життя. Суперечки стосовно глобалізаційних процесів тривають вже понад півстоліття. Проведено безліч макро- і мікродосліджень, написано тисячі наукових праць. Докладно вивчені економічні, соціальні, політичні та глобалізаційні процеси, пропонуються різноманітні сценарії їх розвитку, за справдженням яких ретельно стежать економісти, політологи, соціологи. Останнім часом науковці звернули увагу й почали активно досліджувати глобалізацію в соціокультурному (релігійному) аспекті.

Феномен глобалізації та обставини викликають занепокоєння віруючих в усьому світі. У початковий період появи термін "глобалізація" означав у цілому економічну інтеграцію. Але сьогодні в наукових колах велика увага приділяється соціально-культурним явищам, що носять глобальний характер, а також їх впливу на релігії та релігійні вірування людей.

Відомий мусульманський богослов і фахівець Юсуф аль-Кардаві, у своїй книзі "Мусульмани і глобалізація", термін "глобалізація" ("народ") відноситься до числа нових концепцій, що виникли в постколоніальний період, періоду сучасності (*хаддаса*) постмодернізму (*бад даль – хаддаса*) [10] мусульманські вчені, Салім аль-Ава [11], Мухаммад Кутб [12], припускали що ісламу властива глобальна місія, тому даний термін найчастіше пов'язується з мусульманською релігією. Оскільки, ісламський глобалізм має, за твердженням мусульманських ідеологів, виключно позитивний характер і гуманні цілі. Саме тому, вважають вони, між змістом "ісламського глобалізму" і "глобалізацією" є істотна відмінність. Глобальність місії ісламу неодноразово підкреслюється в Корані: "Ми надіслали тебе лише як милість для світів" [Кор. 21:107]; "Благословений той, який дарував розпізнавання своїм рабам, щоб він став для світу проповідником" [Кор. 25:1]; "Урятовані ви від того, що він поглине з вами частину суші або пошле на вас вир з камінням, – а потім не знайдете ви для себе заступника" [Кор. 17:70].

Незважаючи на те, що глобалізація є об'єктивним явищем, арабські дослідники висловлюють різні точки зору щодо її точного місця в історії. Наприклад, ліванський дослідник Сайар ал-Джамі вважає, що глобалізація – це "перехідний період до світової епохи, не відомої ні за часом її тривалості, ні за змістом". Однак Мухаммад Са'ід вважає, що глобалізація не може бути "невідомою" щодо своїх термінів. Більш того, вона характеризується множинністю центрів сили та їх балансом в перехідний період [13]. Іслам для більшості мусульман є не тільки релігійним віровченням, але й законом, що регулює всі аспекти життєдіяльності віруючого мусульманина. Будь – які зміни, що призводять до значного перетворення ісламського образу життя на супротив та зворотну реакцію повернення до ще більш специфічних норм періоду "раннього ісламу". Процес глобалізації сприймається як пряма загроза ісламському віровченню.

Підхід щодо вирішення проблеми, яка має цілісну орієнтацію, історичного і культурного релятивізму в ісламі вирішується умовним поділом цінностей на трансцендентальні і конкретно-історичні. Ісламські цінності упорядковують, структурують враження й бажання людини. Саме людина виступає в ролі носія цих цінностей. Однак, незважаючи на свій нормативний характер, ісламські цінності переломлюються в індивідуальному досвіді кожної людини. У кожній конкретній ситуації індивід чи соціальна група стикаються з конфліктом цінностей, які вони дозволяють самостійно, несучи відповідальність за свій вибір.

Що стосується політики глобалізму, проведеної поруч західних держав, то, видається, що реакція на неї ісламського світу буде різко негативною. Як вже було сказано, в ісламі немає розділення священ-

ного на мирське, тому будь-який тиск, нав'язування інших цінностей розцінюється в ісламі як замах на саму релігію. Тиск Заходу, що підсилюється останнім часом, буде провокувати появу радикальних організацій, що виступають від імені ісламу. При цьому треба підкреслити, що радикалізація ідей ісламу та власне іслам є різні явища. Ця ситуація не сприятиме стабілізації обстановки в світі, оскільки від цього страждають всі: і Захід, і ісламський світ.

В даний час в ісламському світі існує проблема по виробленні єдиної думки щодо подальшої стратегії розвитку. Розглянуті три альтернативи, які не позбавлені недоліків. Але для вирішення цього питання має серйозне значення не тільки для ісламської цивілізації, але і для решти світу, оскільки за багатьма ознаками вплив мусульманського світу буде тільки зростати.

Коранічна соціальна доктрина свідчать про глобальний характер ісламу як релігії. Разом з тим, з метою збереження самобутності мусульманського суспільства, іслам намагається припинити сторонній вплив на мусульманське віровчення, на ісламську громаду і не допустити їхнього панування над ісламськими країнами. Тому протистоянням глобалізації та прагненням до реалізації своєї місії в глобальному масштабі іслам має захистити себе від того лиха, що наноситься йому новим видом колоніалізму.

Найважливішим аргументом на користь глобальності місії ісламу є віра мусульман у те, що він є остаточним, завершальним одкровенням Бога, призначеним для всіх і покликаним привести всіх на шлях початкового й справжнього богошанування. Враховуючи те, що після пророка Мухаммада інших посланників не буде, прибічники ісламу вважають, що останньому притаманна здатність відповідати сподіванням і очікуванням віруючих в усі часи. Звідси іслам виступає універсальною й глобальною релігією, як з просторової, так і з часової точки зору, здатною задовольняти постійну потребу мусульман в божественному керівництві.

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що мусульманська релігія має універсальний, загальнолюдський характер. Адже, мусульманська мораль заснована на релігійних засадах, що має відповідне мислення і характер та сприяє реалізації ідеалів ісламу не тільки в межах мусульманської цивілізації, а й поза.

1. Яроцький П. Л. Соціальне вчення церкви за умов глобалізації // Людина і культура в умовах глобалізації : збірн. наук. праць. – К., 2003. – С. 321–329. 2. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук. – К., 2002. – С. 166–167. 3. Красин Ю. В поисках социальной доктрины. [Електронний ресурс] / Ю. Красин. – Режим доступу : <http://www.religare.ru/article2169.htm>. 4. Агаєв А. Женщина по исламу и в исламе // Кавказский вестник. – 1901. – № 3. – С. 73–103. 5. Массе А. Ислам: очерк истории / А. Массе ; пер. с фр. Н. Луцкой, Н. Кобриной. – 3-е изд. – М. : Наука, 1982. – 191 с. 6. Ислам. Религия, общество, государство / под ред. П. А. Грязневича, С. М. Прозорова. – М. : Наука ; ГРВЛ, 1984. – 232 с. 7. Сюкияйнен Л. Р. Мусульманское право. Вопросы теории и практики / Л. Р. Сюкияйнен ; отв. ред. В. А. Туманов. – М. : Наука, 1986. – 256 с. 8. Крымский А. Е. Мусульманство и его будущее / А. Е. Крымский. – М. : Книжное дело, 1899. – С. 217. 9. История государства и права зарубежных стран : учеб. для вузов : в 2 ч. Ч. 1 / кол. авт.: О. А. Жидков, Н. А. Крашенинникова, В. В. Лучникова [и др.]. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 352 с. 10. Аль-Карадаві Юсуф.

Мусульмани та глобалізація / Юсуф Аль-Карадаві. – Каїр, 2000. – С. 21–25. 11. *Ігошина Ж. Б.* Арабський погляд на процеси глобалізації на Близькому Сході // Збірн. наук. праць Одеської національної юридичної академії. Актуальні проблеми політики. – 2008. – Вип. 35. – С. 111–117. 12. *Кутб Мухаммад.* Мусульмани та глобалізація / Мухаммад Кутб. – Каїр, 2000. – С. 13. 13. *Вагабов Н. М.* Ислам и глобализация современного мира / Н. М. Вагабов. – Махачкала : ИД "Эпоха", 2008. – С. 52.

Надійшла до редколегії 15.04.13

О. В. Комленко

СОЦИАЛЬНАЯ ДОКТРИНА ИСЛАМА: ФИЛОСОФСКО–РЕЛИГИОВЕДЧЕСКИЙ КОНТЕКСТ

В процессе своего развития ислам заложил духовные основы мусульманской цивилизации, в центре которого всегда находился Коран, в котором сосредоточено основу социальной доктрины исламского мира. В социальной доктрине ислама главное внимание уделяется как морально-этическим и философским вопросам, так и социально-политическим принципам устройства и правовым аспектам жизни мусульманской общины. В данной статье рассматривается сущность философско-религиоведческого контекста социальной доктрины ислама.

Ключевые слова: ислам, Коран, доктрина, цивилизация, глобализация, индивид.

O. V. Komlenko

SOCIAL DOCTRINE OF ISLAM: PHILOSOPHICAL AND RELIGIOUS STUDIES CONTEXT

During its development, Islam laid the spiritual foundations of Islamic civilization, the center of which was always the Quran, which focuses based social doctrine of the Islamic world. In the social doctrine of Islam focuses on a moral and ethical and philosophical issues, and socio-political structure and principles of the legal aspects of the life of the Muslim community. This article examines the nature of philosophy – religion context of social doctrine of Islam.

Keywords: Islam, Qur'an, doctrine, civilization, globalization, individual.